

τοῦ Βερολίνου Βυζαντινὸν πινάκιον μὲ τὴν παράστασιν τοῦ Κενταύρου, (πίν. LXXII. 1) νομίζομεν ὅτι, λόγῳ τῆς τεχνικῆς του, θὰ ἠδύνατο νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὸν 14ον μᾶλλον αἰῶνα.

Τὸ βιβλίον τοῦ κ. Brehier, σύμφωνα πρὸς τὸ πρόγραμμα τῆς συλλογῆς εἰς ἣν ἀνήκει, τὴν εἰς εὐρύτερον δηλαδὴ κοινὸν γνῶσιν τῆς Βυζαντινῆς τέχνης, πληροῖ ἀπολύτως τὸν σκοπὸν του, ὃν τὰ μέγιστα βοηθεῖ ἡ ἐγνωσμένη γλαφυρότης καὶ εὐκρίνεια τοῦ συγγραφέως.

Α. ΞΥΓΟΠΟΥΛΟΣ

J. D. Stefanescu, L'illustration des Liturgies dans l'art de Byzance et de l'Orient, Bruxelles, 1936 (Institut de philologie et d'histoire orientales). 193 σελίδες μετὰ 138 πινάκων.

Τὸ βιβλίον τοῦ κ. Stefanescu εἶδε τὸ πρῶτον τὸ φῶς εἰς δύο συνεχεῖς τόμους τοῦ ἐν Βρυξέλλαις ἐκδιδόμενου Annuaire de l'Institut de philologie et d'histoire orientale (Πρβ. G. de Jerphanion ἐν Orientalia Christiana, II, 1936, 479), κατόπιν δὲ ἀνετυπώθη εἰς ἴδιον τόμον μετὰ πολλῶν προσθηκῶν.

Σκοπὸς τοῦ συγγραφέως εἶναι ἡ ἐξέτασις τῶν ἐν τοῖς ναοῖς διακοσμήσεων, τῶν ὁποίων τὰ θέματα ἔχουσι ληφθῇ ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἐκ τῆς Λειτουργίας ἢ ἐκ τῆς Π. καὶ Κ. Διαθήκης, ἀλλὰ σχετίζονται ὁπωσδήποτε πρὸς τὴν Λειτουργίαν. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τοῦ βιβλίου του τὰς πρώτας χριστιανικὰς ἀπεικονίσεις τῶν Κατακομβῶν, τὴν γένεσιν τῆς χριστιανικῆς λειτουργίας καὶ τὰς σχέσεις αὐτῆς πρὸς τὴν ἐν ταῖς Συναγωγαῖς λατρείαν, τὰ πρὸς τὴν λειτουργίαν σχετικὰ τῶν Ἀποστολικῶν Διαταγῶν κλπ.

Μετὰ τὴν ἀνάπτυξιν μερικῶν ἄλλων προεισαγωγικῶν ζητημάτων—περιγραφὴν τοῦ Ναοῦ κλπ.,—ὁ συγγραφεὺς ἔρχεται εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν τριῶν μερῶν τῆς λειτουργίας τοῦ Χρυσοστόμου, δηλ. τὴν Προσκομιδὴν, τὴν λειτουργίαν τῶν Κατηχουμένων καὶ τὴν λειτουργίαν τῶν Πιστῶν. Σὺν τῇ ἀναλύσει ἐκάστου μέρους τῆς λειτουργίας ἐξετάζονται καὶ αἱ εἰς τοιχογραφίας ἢ ψηφιδωτὰ τῶν Ναῶν εὐρισκόμεναι παραστάσεις αἱ ἐκ ταύτης ἐμπνεόμεναι.

Κατόπιν ὁ συγγραφεὺς προβαίνει εἰς τὴν ἀνάλυσιν εἰκονογραφικῶν τινων συνθέσεων, εἰλημμένων κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς Π. Δ., αἱ ὁποῖαι ἐθεωροῦντο ὡς προεικονίσεις τῶν χριστιανικῶν δογμάτων. Τοιαῦται παραστάσεις εἶναι: ἡ καιομένη βάτος, ὁ πόκος τοῦ Γεδεών, ἡ Σκηνὴ τοῦ Μαρτυρίου, ὁ Ναὸς τῆς Σοφίας, αἱ θυσαίαι τοῦ Ἀβελ, Μελχισεδὲκ καὶ Ἀβραάμ,

οἱ Τρεῖς Παῖδες ἐν τῇ καμίνῳ, ὁ Προφ. Ἡλίας τρεφόμενος ὑπὸ τοῦ κόρακος, αἱ ἱστορίαι τοῦ Ἰωνᾶ καὶ τοῦ Δανιήλ, ἡ φιλοξενία τοῦ Ἀβραάμ καὶ τέλος ὁ Πύργος τοῦ Ἑρμᾶ, θέμα εἰλημμένον ἐκ τοῦ Ποιμένος, τοῦ περιφήμου βιβλίου τοῦ Ἑρμᾶ. Ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον ὅμως τοῦτο θέμα δεόν νὰ παρατηρηθῇ ὅτι τὸ παράδειγμα τὸ ὁποῖον φέρει ὁ συγγραφεὺς ἐκ τῆς τοιχογραφίας τοῦ Νασοῦ τοῦ Ἀγ. Νικολάου ἐν Curtea de Arges τῆς Ρουμανίας δὲν παριστᾷ τὴν ἐν τῇ τρίτῃ ὁράσει τοῦ Ποιμένος ἀναφερομένην οἰκοδομὴν πύργου, ἀλλὰ μᾶλλον τὴν παραβολὴν τοῦ ἄφρονος πλουσίου (Λουκ. 12. 16-21), ὡς ἄλλωστε καὶ ὁ ἴδιος ὁ συγγραφεὺς εἶχεν ἄλλοτε ὑποθέσει. (Πρβ. J. Stefanescu, *La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie*, Paris, 1932, 53. Βλ. καὶ Λεύκωμα, πίν. 10).

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθῶς περιεργον ὅτι εἰς τὸν Ναὸν τῆς Arges ἡ ἐν λόγῳ παράστασις εὐρίσκεται μεταξὺ τῆς σκηνῆς τοῦ Ἰωσήφ ἀπὸ Ἀριμαθείας αἰτοῦντος ἀπὸ τὸν Πιλάτον τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς ἀπεικονίσεως τοῦ Προδρόμου πρὸ τοῦ Ἡρώδου, ἀλλ' ἡ ἐξήγησις τῆς ἀνωμαλίας ταύτης θὰ ἡδύνατο ἀσφαλῶς ν' ἀναζητηθῇ ἄλλαχού. Ἄλλωστε οὔτε καὶ ἡ ὑποτιθεμένη σκηνὴ τοῦ Πύργου τοῦ Ἑρμᾶ θὰ εἶχε τὴν θέσιν της μεταξὺ τῶν δύο ἐκείνων εὐαγγελικῶν παραστάσεων. Τὰ ἐν τῷ Ποιμένι τέλος τοῦ Ἑρμᾶ περιγραφόμενα οὐδέποτε, καθ' ὅσον τοῦλάχιστον γνωρίζω, ἀπεικονίσθησαν κατὰ τοὺς κυρίως Βυζαντινοὺς χρόνους.

Ἐν συνεχείᾳ ὁ συγγραφεὺς ἀναλύει τὴν λειτουργίαν τοῦ Μ. Βασιλείου, ὡς καὶ τὴν λειτουργίαν τῶν Προηγιασμένων καὶ ἐξετάζει τὰς ἐξ αὐτῶν ἐμπνεομένας παραστάσεις.

Τὰ δύο τελευταῖα κεφάλαια τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Stefanescu εἶναι ἀφιερωμένα εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἐν τῇ λειτουργίᾳ χρησιμοποιουμένων Ψαλμῶν, ὅπως καὶ πολλῶν ὕμνων καὶ τροπαρίων, ἐξ ὧν οἱ ζωγράφοι ἐνεπνευσθήσαν διὰ τὴν δημιουργίαν εἰκονογραφικῶν παραστάσεων. Μεταξὺ τῶν Ψαλμῶν τὴν πρώτην θέσιν κατέχουν οἱ Αἵνοι, οἱ τρεῖς δηλαδὴ τελευταῖοι Ψαλμοί, μεταξὺ δὲ τῶν ὕμνων ὁ περιφημος Ἀκάθιστος.

Ἐκ τῶν τροπαρίων ἐξετάζονται τὸ Στιχηρὸν τῆς παραμονῆς τῶν Χριστουγέννων «Τί σοι προσενέγκωμεν, Χριστέ», τὸ Μεγαλυνάριον τῆς Θεοτόκου «Ἄξιον ἐστίν», τὸ «Ἐπὶ σοὶ χαίρει» κ. ἄ.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο τροπάριον νομίζομεν ὅτι μεταξὺ τῶν παραδειγμάτων τῆς ἀπεικονίσεως αὐτοῦ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ καταταχθῇ καὶ ἡ μεγάλη σύνθεσις ἐν τῇ ἡμισφαιρικῇ ὀροφῇ τοῦ Νάρθηκος τῆς Μονῆς Χουμὸρ ἐν Μολδαβίᾳ (πίν. CXXXV. Πρβ. καὶ J. Stefanescu, *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie. Nouvelles recherches*, Paris, 1929, 32 κ. ἐξ. Λεύκωμα, πίν. 25) Εἰς τὴν σύνθεσιν ταύτην εἰκονίζεται τὸ τροπάριον «Ἄνωθεν οἱ Προφῆται», ὡς δεικνύουσιν αἱ ἐν τῇ κάτω ζώνῃ μορφαὶ τῶν Προφητῶν, οἵτινες κρατοῦσι καὶ τὰ συνήθη

σύμβολα (Περβ. Διονυσίου, Ἑρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς τέχνης, ἔκδοσις Ἀ. Παπαδοπούλου Κεραμέως, Πετρούπολις, 1909, 146 § 10), ἀπεναντίας δὲ λείπουνσι πλείστα ἐκ τῶν ἀπαραιτήτων στοιχείων τῆς παραστάσεως τοῦ «Ἐπὶ σοὶ χαίρει». (Βλ. πίν. CXXXIV, CXXXVI).

Τὸ βιβλίον τοῦ κ. Stefanescu, ὡς πρώτη ἀπόπειρα συστηματικῆς μελέτης τῶν ἐκ τῆς λειτουργίας ἀπορρυσάντων εἰκονογραφικῶν θεμάτων, εἶναι ἄξιον πολλῆς προσοχῆς. Ἡ ἀνάλυσις τῶν μερῶν ἐκάστης λειτουργίας καὶ ἡ ἀφθονωτάτη εἰκονογράφησις ἐπιτρέπουν τὴν μελέτην τοῦ βιβλίου τούτου καὶ εἰς τοὺς μὴ ἐντελῶς εἰδικούς, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως δὲ ταύτης ὁ συγγραφεὺς παρέχει τὴν σπουδαιότητα τὴν ὑπηρεσίαν τῆς διαδόσεως καὶ εἰς εὐρύτερον κοινὸν γνώσεων περιοριζομένων συνήθως εἰς τὸν στενωτάτον κύκλον τῶν ὀλίγων περὶ τὰ εἰκονογραφικὰ ταῦτα ζητήματα ἀσχολουμένων.

Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

G. Millet - D. Talbot Rice, Byzantine Painting at Trebizond, London, 1936. George Allen and Unwin Ltd. (Courtauld Institute publication on Near Eastern Art, edited by W. G. Constable and D. Talbot Rice, I). 182 σελίδες μετὰ 10 σχεδίων ἐν τῷ κειμένῳ καὶ 57 φωτοτυπικῶν πινάκων ἐν τέλει.

Τὰ Βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Τραπεζοῦντος, μετὰ τὰς πρώτας ἀτελεῖς ἐρεῦνας τοῦ Fallmerayer καὶ τοῦ Texier, ἐμελετήθησαν κυρίως ὑπὸ τοῦ G. Millet, κατὰ τὸ ἔτος 1893 καὶ κατόπιν ὑπὸ τοῦ D. Talbot Rice, κατὰ τὸ 1929. Καρπὸς τῶν ἐρευνῶν τοῦ πρώτου ὑπῆρξε τὸ ἄρθρον του ἐν Bull. de Corr. Hellen. 19, 1895, 419 κ. ἑξ. ἐργασία θεμελιώδους σημασίας, ὅπου, πλὴν τῆς γενικῆς περιγραφῆς τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τῶν Μοναστηρίων καὶ τῆς δημοσιεύσεως τῶν ἐν αὐτοῖς ἐπιγραφῶν, μελετᾶται λεπτομερέστερον ἡ ἀρχιτεκτονικὴ αὐτῶν.

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ἡ γλυπτικὴ τῶν Τραπεζουντιακῶν μνημείων εἴλκυσε τὴν προσοχὴν καὶ ἄλλων ἐρευνητῶν, τοῦ Strzygowski, Baklanov, Uspenskiij, Brounov, Alpatov, Protassof καὶ αὐτοῦ τοῦ Talbot Rice, δημοσιεύσαντος ἐκτενῆ μελέτην περὶ τῶν μνημείων τῆς πόλεως καὶ τοῦ Βιλαετίου τῆς Τραπεζοῦντος (Byzantion, 5, 1929-30, 47 κ. ἑξ.) καὶ ἰδιαίτερος περὶ τοῦ Κάστρου τῆς πόλεως καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἐρειπίων τῶν ἀνακτόρων (J. H. S. 52, 1932, 47 κ. ἑξ.). Τὰς κατὰ μέρος ὁμως ἐρεῦνας ταύτας ἡκολούθησε σπουδαιότητα Ἑλληνικὴ ἐργασία, τὸ μνημειῶδες σύγγραμμα τοῦ σεβασμιωτάτου Τραπεζοῦντος κ. Χρυσάνθου, Ἡ Ἐκκλησία τῆς Τραπεζοῦντος, Ἀθήναι, 1936,